

Arkeologisten kohteiden arvottamisesta

Petri Halinen

Tutkimus ja suojelu ovat arkeologian kaksi keskeistä aluetta. Kolmanneksi on viime aikoina noussut matkailu ja arkeologian tuoteistaminen – soveltava arkeologia. Näitä tavoitteita palvelemaan on muinaisjäännöksiä alettu arvottaa ja ryhmitellä uudella tavalla – tutkimus ja suojelu eivät ole ainoat arvottamisen kriteerit. Muinaismuistolaki suojelee kiinteitä muinaisjäännöksiä automaattisesti, mutta mitä suojellaan ja millä perusteilla? Onko tavoitteena nollatoleranssi vai sallitaanko tarkoituksenmukaisuus ja käytännöllisyys? Miten suojelu toteutetaan – suojellaanko niin, että kaavoituksella estetään kohteen tuhoutuminen vai tutkitaanko kohde? Saadaanko kaavoituksella suojeltua riittävästi? Miten kaavoituksessa huomioitua kohdetta kohdellaan? Miten kohteita priorisoidaan? Miten voimakkaasti erityyppisten kohteiden puolesta taistellaan? Jos kohde tutkitaan, miten se tutkitaan – mitä on riittävä tutkimus?

Jotta näihin kysymyksiin voidaan vastata, on pohdittava kriteerejä, joilla muinaisjäännöksiä arvotetaan. Arvot eivät ole pysyviä, vaan ne muuttuvat yhteiskunnan ja tutkimuksen kehityksen myötä.

Valtakunnallisesti merkittävät kiinteät muinaisjäännökset, Maiseman muisti

Mitkä osa-alueet vaikuttavat keskeisimmin muinaisjäännösten suojeluun? Vanha kolmi-

jako – 1. pyritään säilyttämään kaikissa olosuhteissa, 2. vaatii lisätutkimuksia, 3. tuhoutunut tai loppuun tutkittu – ei enää merkitsekään kaikkea, koska suojelun tarpeellisuudelle on olemassa muitakin kriteerejä. Hyvä esimerkki tästä on luettelo Valtakunnallisesti merkittävistä muinaisjäännöksistä, joka on julkaistu Maiseman muisti -kirjassa. Lähes sama luettelo on muutamien lisäyksin ja poistoin Haagin sopimuksen mukaisessa luettelossa eli arkeologiset kohteet, joita ei saa sodassa tuhota tai joiden läheisyyteen ei saa sijoittaa sotilaallisesti merkittäviä rakennelmia (jotta vihollinen ei vahingossa tai tarkoituksella tuhoaisi vieressä olevaa muinaisjäännöstä).

Valtakunnallisesti merkittävien muinaisjäännösten luetteloon on em. kirjassa valittu 205 kohdetta. Kirjan mukaan ne edustavat tällä hetkellä tiedossa olevista muinaisjäännöksistä kussakin maakunnassa seudun arvokkainta ja omaleimaisinta arkeologista kulttuuriperintöä. Luettelosta on jouduttu jättämään pois lukuisia sinänsä erittäin arvokkaita kohteita, koska alueellisen näkökulman lisäksi on haluttu huomioida mahdollisimman kattavasti niin esihistorialliset ajanjaksot kuin muinaisjäännöstyyppit. Alkuperäistä tavoitetta esitellä maamme kaikkein merkittävimmät muinaisjäännökset on näin ollen jouduttu osittain tarkistamaan. Laadittu luettelo perustuu pitkälti Museoviraston arkeologian osastolla vuosien kuluessa karttuneen kokemuksen pohjalta syntyneeseen näkemykseen siitä, mikä maamme muinaisjäännöskannassa on

kaikkein arvokkainta ja kiinnostavinta – sel- laista, jonka säilyttämisen tulee olla itsestään selvää kaikissa olosuhteissa. Tekijöiden mu- kaan luettelo tarjoaa nykytutkimuksen valos- sa läpileikkauksen esihistorian ajanjaksoista eri puolilla Suomea, vaatien ajoittaista tarkis- tamista ja täydentämistä. (Maiseman muisti: 5.)

Valintakriteereissä huomiota on kiinni- tetty muinaisjäännöksen alkuperäisyyteen ja säilymisasteeseen sekä siihen, että se on tyyp- pinsä erinomainen edustaja. Tärkeänä on pi- detty tutkimushistoriallista merkittävyyttä. (Maiseman muisti: 8.)

Tarkasteltaessa Valtakunnallisesti mer- kittäviä kiinteitä muinaisjäännöksiä, jotka edellä mainitussa kirjassa esitellään, voidaan todeta, etteivät aivan kaikki kirjan tekijöiden esittämät toiveet toteudu. Näkemys, jonka mukaan luettelo tarjoaa nykytutkimuksen (n.v. 2000) valossa läpileikkauksen esihistorian ajanjaksoista eri puolilla Suomea, ei ole itses- tään selvä ja perusteista voitaisiin keskustella pitkäänkin. Toisaalta keskustelun vähäisyys näkyy myös luettelon valmistelusta: se on tehty pelkästään Museoviraston virkamies- voimin. Valtakunnallisesti merkittävien kiin- teiden muinaisjäännösten kriteerien määritte- lyä ei voi jättää yhden tahon yksinoikeudeksi – määritelläänhän samalla myös muut mui- naisjäännökset. Tarvitaan laajempi keskus- telu, koska asiantuntemusta sekä substanssi- puolella että arvottamisessa löytyy myös Mu- seoviraston ulkopuolelta. Tämä ei koske pel- kästään valtakunnallisesti merkittäviä mui- naisjäännöksiä, vaan myös muita arkeologisia kohteita. Jokaisen arkeologin pitäisi osallistua tähän arvokeskusteluun. En aio sanoa mikä kohde luettelossa on liikaa tai mikä sieltä puuttuu, vaan aion seuraavassa pohtia arvot- tamisen perusteita.

Valtakunnallisesti merkittävien kohteiden arvottamisessa (luetteloon päätymisessä) eräänä keskeisenä piirteenä on selkeästi ollut kohteen näytävyyys, mahdollisesti sen huomi- oiminen matkailukohteena – eihän ole miele- kästä esitellä turistille kohdetta, jossa ei voi nähdä mitään konkreettista. Kuppikivessä on

kuoppia/kuppia katseltavaksi, kivikautisella tai rautakautisella asuinpaikalla ei maiseman lisäksi välttämättä mitään. Tämän vuoksi luettelossa on korostetusti röykkiöitä, linna- vuoria/muinaislinnoja, kalliomaalauksia ja jatulintarhoja. Osittain tästä syystä myös alu- eellinen painotus on vinoutunut – luettelon kohteiden levintäkartalla voidaan havaita sel- keitä tihentymiä ja toisaalta valkoisia aukkoja (Maiseman muisti:16).

Kohteiden valinnassa on painottunut myös kohteiden tutkimushistoriallinen merki- tys. Monet kohteet on tutkittu lähes tai yli 100 vuotta sitten eli Suomen arkeologian alkuaikoina, jolloin esihistoriamme keskeiset piirteet saivat nimensä ja monet merkittävät löydöt tehtiin. Monet klassiset paikat ovat päätyneet luetteloon mukaan. Pitää muistaa, että alkuaikoina monesta tutkitusta kohteesta on tullut klassikko, koska myös alkuaikojen arkeologit lähes poikkeuksetta ovat päätyneet klassikko- tutkijoiksi.

Mikä arvottamisen perustaksi?

Minkä tekijöiden pitäisi näkyä arkeologisten kohteiden arvottamisessa – ei pelkästään val- takunnallisesti merkittävien muinaisjäännös- ten kohdalla vaan yleisesti?

Arvottamisen perusteista käytävän kes- kustelun pitäisi olla julkista. Siihen pitäisi voida osallistua koko tiedeyhteisön, jokaisen arkeologin ilman, että mikään taho loukkaan- tuu. Jokaisen pitäisi myös osallistua proses- siin, eikä jättäytyä pois siitä vedoten, että vi- ranomaiset hoitavat asian. Arvottamisproses- sin pitäisi olla jatkuvaa, koska arvottamisen kriteerit muuttuvat.

Kaikki asiantuntemus ei ole keskittynyt yhteen paikkaan vai onko niin, että valtakun- nassa kaikki on hyvin, kun Valtakunnallisesti merkittävien kiinteiden muinaisjäännösten määrittäminen pohjautuu ”pitkälti Museoviraston arkeologian osastolla vuosien kuluessa kart- tuneen kokemuksen pohjalta syntyneeseen näkemykseen siitä, mikä maamme muinais- jäännöskannassa on kaikkein arvokkainta ja

kiinnostavinta” (Maiseman muisti:5). Kysymys arvokkaimmuudesta ja kiinnostavimmuudesta on näkemys, josta pitäisi käydä enemmän keskustelua. Jos röykkiöt ja linnavuoret kuuluvat kiinnostavimpiin muinaisjäännöksiin, missä on tämän hetken röykkiöiden ja linnavuorten tutkimus?

Tutkimuksen kysymyksenasettelu muuttuu koko ajan. Tämän pitäisi näkyä myös muinaisjäännösten arvottamisessa. Vaikka vanhoja kysymyksiä edelleenkin esitetään, tutkimusmenetelmät kehittyvät, minkä vuoksi arkeologisten kohteiden suojelu saa uusia näkökulmia. Kohteita arvotetaan tästä syystä eri tavalla kuin aiemmin. Arvottamisessa ei ole staattista tilaa, joka jatkuisi hamaan tulevaisuuteen asti.

Tuntemmeko muinaisjäännökset niin hyvin, että voimme arvottaa niitä? Jokainen muinaisjäännös pitää suhteuttaa vähintään omaan kategoriaansa eli pitää selvittää, miten yleistä/harvinaista tyyppiä/ryhmää muinaisjäännös edustaa – onko tällaisia olemassa tuhansia vai vain joitakin kymmeniä. Jotta voimme luokitella muinaisjäännöksiä ja arvioida lukumääriä, on meidän tiedettävä muinaisjäännöksistä riittävästi. Tämä vaatii tutkimusta – sellaista tutkimusta, jonka tavoitteena on selvittää kunkin muinaisjäännöskategorian kirjo eli millaisia on olemassa ja miten paljon niitä tunnetaan sekä se missä kunnossa ne ovat. Esimerkiksi kivikautiset asuinpaikat voivat liittyä vuotuiskiertojärjestelmän eri osiin ja siten saada arvon kokonaisuudessa, vaikka kivikautisia asuinpaikkoja alueella olisikin runsaasti tai monipuolisesti. Jos tutkimusta ei ole tehty, meillä ei ole perusteita arvottaa kohteita.

Valtakunnallisesti merkittävien muinaisjäännösten lisäksi on myös maakunnallisesti ja paikallisesti merkittäviä muinaisjäännöksiä. Suojelussa käytetään kuitenkin vain luokitusta 1:sta 3:een, ei tarkempaa. Luokkaan 2 kuuluvat kohteet kuuluvat joskus osittain myös luokkaan 3, vaikka niitä on tutkittu ja luokittelun täsmentäminen olisi mahdollista. Luokkaan 1 kuuluvat valtakunnallisesti merkittävät kohteet, mutta mihin kuuluvat maa-

kunnallisesti ja paikallisesti merkittävät kohteet? Pitäisikö luokitusta täsmentää niin, että jokaisesta muinaisjäännöksestä tiedettäisiin ovatko ne tärkeitä valtakunnallisesti, maakunnallisesti vai paikallisesti. Lisäksi voisi olla hyvä kertoa, miksi kohde on merkittävä (esim. se edustaa harvinaista tyyppiä tai se on ikänsä vuoksi merkittävä tai sitten se on merkittävä siksi, että se on tyyppillisistä tyyppillisin kohde). Tällöin suojeluviranomaiset tietäisivät kunkin kohteen merkityksen luokituskriteereineen – lausuntotilanteessa ei tarvitsisi arvailla suojelun ja toimenpiteiden perusteluja tai keksiä niitä. Hallinnolliset toimenpiteet nopeutuisivat ja helpottuisivat. Tärkeää on, että kriteerit ovat julkisia, avoimesti määritettyjä ja sellaisia, että niistä voidaan keskustella. Järjestelmää voidaan kehittää miten yksityiskohtaiseksi tahansa – tarpeen ja mahdollisuuksien mukaan – kehitettävää joka tapauksessa on.

Muinaisjäännösten säilyvyysaste on tärkeä tekijä arvottamisessa. Hyvin säilynyt on tavallisesti arvokkaampi kuin sellainen, joka on osittain tuhoutunut. Tästäkin on poikkeuksensa, koska joissakin tapauksissa pienikin säilynyt osa saattaa olla tutkimukselle tärkeää. Tähän vaikuttaa paljon myös se, millaisessa asemassa muinaisjäännös on omassa kategoriassaan. Muinaisjäännöksen alueellinen asema pitää myös kartoittaa. Onko tähän kategoriaan kuuluvia muinaisjäännöksiä tällä alueella paljon, vähän vai siltä väliltä. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset arvotetaan valtakunnallisella tasolla, mutta myös maakunnallisella tasolla. Muinaisjäännöksiä pitää arvioida myös paikallisella tasolla, koska jokin muinaisjäännös voi olla merkittävä paikallisella tasolla, muttei enää alueellisella tasolla.

Tutkimusta tarvitaan myös muinaisjäännösten ikäarvion tekemisessä. Ovatko kaikki kivikautiset asuinpaikat samanarvoisia vai onko johonkin aikakauteen kuuluvat muita tärkeämpiä. Onko Suomen vanhin asuinpaikka tärkeämpi kuin mesoliittisen kauden keskivaiheille ajoittuva asuinpaikka? Tällaisessa tapauksessa kohteen tutkimuksellinen arvo voi

olla ratkaiseva tekijä: vanhin asuinpaikka on tärkeä yritettäessä ymmärtää vanhimman asutuksen luonnetta, mutta mesoliittisen kauden keskivaiheilta peräisin oleva asuinpaikka on tärkeä sen vuoksi, miten sen avulla saadaan vastauksia muihin tärkeinä pidettyihin kysymyksiin. Ikä ei ole tärkeintä, vaan se mikä on muinaisjäännöksen asema.

Kun suojeluprosessissa päädytään kohteen tutkimiseen, on pohdittava sitä, miten laaja tutkimus on tarpeen. Jos tutkimukset tehdään, aiheutuneet kulut tulevat joko rakennuttajan maksettaviksi tai jäävät Museoviraston kustannettaviksi. Tässä tilanteessa on kysyttävä, mitä on tutkimus. Jos hanke käsittää metrin levyisen kaistan vaikkapa 20 metrin matkalla, on tämä alue tutkittava. Usein käy niin, ettei muuta tutkitakaan. Riittääkö tämä siihen, että riittävät tutkimukset on tehty?

Riittävät *kaivaukset* on näin tehty, mutta olivatko *tutkimukset* riittäviä? Kysymyksenasettelu määrittää tutkimustarpeen, jolloin myös riittävä kaivausalueen laajuus määräytyy sen mukaisesti. Jos jokin rakenne löytyy pienissä kaivauksissa, olisi se tutkittava kokonaan – oli kyse liedestä, paalunsihasta, haudasta tai asumuksesta. Tietenkin tutkimusvelvoitetta voidaan kiertää sillä, että muotoiltaan kysymykset niin, että 1x20 m kaivausalue riittää.

Riittääkö sitten se, että kohteesta tutkitaan 1-10 % tai vain näkyvät rakenteet? Pitäisikö kohteet tutkia lähes kokonaisuudessaan tai peräti kokonaisuudessaan, kuten Lempäälän Naarankalmanmäki ja Mikkelin Orijärven Kihlinpelto? Miksi jotkut kohteet tutkitaan laajalti, mutta toiset vain otosluonteisesti, vaikka rakennushankkeet tuhoavat näissäkin tapauksissa koko muinaisjäännöksen? Tiedämmekö kivikautisista asuinpaikoista todellakin niin paljon, ettei niitä tarvitse tutkia kuin muodon vuoksi? Riittääkö meille se, että tiedämme kohteen iän ja saamme löytöjä talteen? Onko mielekästä määritellä tutkimustarve pinta-alan mukaan, vai pitäisikö tutkimustarve määrittää kohteen luonteesta käsin eli tutkimuksen jälkeen voisimme liittää sen laajempaan kokonaisuuteen?

Millaisia kohteita tutkitaan? Ovatko suuret kohteet sellaisia, jotka otetaan helpommin tutkittavaksi kuin pienet? Tähänkään ei saisi vaikuttaa muinaisjäännöksen koko, vaan sen merkitys kokonaisuudessa. Jos tämän kokoisia kohteita on vähän tai niitä on tutkittu vähän tai tämän kokoisista muinaisjäännöksistä saatu tieto ei enää vastaa nykyvaatimuksia on niiden suojelullinen ja tutkimuksellinen arvo toinen. Koolla ei ole merkitystä, vaan sillä miten sitä käytetään – pienikin kohde voi olla tutkimuksellisesti merkittävä.

Lopuksi

Olen edellä esitellyt näkökulmia muinaisjäännösten arvottamiseen. Arvottaminen ei ole staattista, vaan arvot muuttuvat. Arvottamisen kriteereistä tulee käydä jatkuvaa avointa keskustelua, johon jokaisella arkeologilla ja miksei myös jokaisella Suomen kansalaisella tulee olla mahdollisuus osallistua – kuuluuhan kulttuuriperinnöstä huolehtiminen perustuslainkin mukaan jokaisen kansalaisen velvollisuuksiin. Muinaisjäännösten luokitusjärjestelmää tulisi kehittää niin, että jokaisen muinaisjäännöksen arvottamisen kriteerit olisivat avoimesti esillä. Kriteereissä ei tule korostaa liiallisesti näytävyyttä tai kokoa, vaan tutkimukseen perustuvan tiedon merkitystä. Emme tiedä vielä läheskään riittävästi kaikista muinaisjäännösrhyhmistä tai eri alueiden muinaisjäännöksistä, jotta voisimme arvottaa niitä perustellusti. Tarvitaan paljon lisää tutkimusta ja tutkimuksen tulee olla jatkuvaa, koska uudet tutkimusmenetelmät tuovat uutta tietoa ja uudet kysymykset muuttavat kohteiden arvoa. Se mikä on arvokasta ja mielenkiintoista, määräytyy koko tiedeyhteisön ja suuren yleisön jokaisen osallistujan kautta, ei pelkästään viranomaispäätöksillä.

Arkeologipäivien 2006 aikaan FT Petri Halinen toimi Helsingin yliopiston arkeologian yliopistonlehtorina. Kirjan julkaisuhetkellä hän toimi tutkijana samalla laitoksella.

Kirjallisuutta

Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset. Toim. Paula Purhonen, Pirjo Hamari ja Helena Ranta. Museovirasto. Helsinki 2001.